

EMİR NİZĀMU'D-DİN ʿALĪ ŞĒR-İ NEVĀYĪ ʿHAMSE TÖRTÜNÇÜ DĀSTĀN SEBʿA-YĪ SEYYĀR [YEDİ GEZEĞEN] GİRİŞ - METİN

Güzin Tural (2015), Emîr Nizâmu'd-dîn ʿAlî Şēr-i Nevâyî ʿHamse Törtünçü Dâstân Sebʿa-yi Seyyâr [Yedi Gezeğen] Giriş - metin, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, 433 s., ISBN: 978-975-16-3027-8

Nuray TAMİR*

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 299-303

Türkiye'deki Çağatay Türkçesi ile ilgili çalışmalarda Ali Şîr Nevâyî'nin eserleri üzerine yapılan incelemeler büyük öneme sahiptir. Bu alandaki ilk ayrıntılı çalışma olarak Agâh Sırrı Levend'in dört ciltlik Ali Şîr Nevaî (*I. Cilt: Hayatı, Sanatı ve Kişiliği 1965; II. Cilt: Divanlar 1966; III. Cilt: Hamse 1967; IV. Cilt: Divanlar İle Hamse Dışındaki Eserler 1968*) adlı Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan eseri gösterilebilir. Bu yayının dışında sayılabilecek diğer çalışmalar, Nevâyî'nin eserleri üzerine hazırlanan ve daha sonra birçoğu TDK tarafından yayınlanan tezler olmuştur (Canım 2002: 137-146). Bu kurumda yayınlanan tezler ve Nevâyî'nin diğer eserleri "Ali Şîr Nevâyî Külliyyatı" serisini oluşturmaktadır. Bu seride yayınlanan eserler şunlardır:

- Kemal Eraslan, Mîzânu'l-Evzân (Vezinler Terazisi) (1993)
- Mustafa Canpolat, Lisânü't-Tayr (1995)
- Gönül Alpay Tekin, Ferhâd ü Şîrîn (1996)
- Ülkü Çelik, Leylî vü Mecnun (1996)
- Kemal Eraslan, Nesayimü'l-Mahabbe min Şemayimi'l-Fütüvve (1996)
- F. Sema Barutçu Özönder, Muhâkemetü'l-Lugateyn (İki Dilin Muhakemesi) (1996)
- Önal Kaya, Fevayidü'l-Kiber (1996)
- Kemal Eraslan, Mecalisü'n-Nefayis I (Giriş ve Metin), Mecalisü'n-Nefayis II (Çeviri ve Notlar, Farsça Çeviri: Naci Tokman) (2001)
- Hatice Tören, Sedd-i İskenderi (2001)
- Kaya Türkay, Bedâyiü'l-Vasat-Üçüncü Divan (2002)
- Günay Kut, Ğarâ'ibü's-Şîğar (2003)
- Metin Karaörs, Nevadirü's-Şebab (2006)

Türk Dil Kurumu bu yayım serisiyle birlikte gösterdiği Ali Şîr Nevâyî'ye olan vefasını bir de Onun "560. Doğum ve 500. Ölüm Yıldönümlerini Anma Toplatısı" düzenleyerek taçlandırmış; 2001 yılında gerçekleştirilen bu toplantıdaki bildirimleri 2004 yılında kitap hâlinde yayımlayarak daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır. Mustafa

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / TÜRKİYE, nuraytmr@gmail.com

S. Kaçalın'ın Hazırladığı Niyâzi: Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar (2011) da bu çalışmaların devamı niteliğindedir.

Nevâyî ile ilgili çalışmalar diğere kurumlarda da görülmüştür; bunlardan birisi de Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'dür. Enstitü tarafından yayınlanan Dil Araştırmaları dizisinde, Vahit Türk ve Şaban Doğan'ın hazırladığı yedinci kitap Ali Şir Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr (2015) adını taşımaktadır. Bu dizideki sekizinci kitap ise Ali Şir Nevâyî Vakfiye adı ile Vahit Türk tarafından hazırlanmıştır (2015). Ayşehan Deniz Abik'in 2006 yılında Seçkin Yayınevinde basılan Ali Şir Nevayî Hamsetü'l-Mütehayyirin adlı eseri de Nevâyî külliyyatına önemli bir katkıdır.

Nevâyî eserlerinden bir diğeri de 2015 yılında Türkoloji camiasına kazandırılmıştır. Güzin Çöktü Tural'ın doktora tezi olarak hazırladığı Nevâyî'nin Seb'a-yi Seyyâre adlı eseri bu yıl Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

Çok erken bir yaşta kaybettiğimiz Güzin Çöktü Tural'dan kısaca bahsetmenin uygun olacağını düşünüyorum. Güzin Çöktü Tural; 1957 Adana doğumludur. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1979 yılında mezun olur. 1980-86 yılları arasında İstanbul ve Ankara'daki liselerde edebiyat öğretmenliği ve idarecilik yaptıktan sonra 1986 yılında Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde Araştırma Görevlisi olur. 1985 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını bitirir. 1993 yılında ise yine aynı enstitünün Türk Dili Bilim Dalı'nda doktorasını tamamlar ve Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne yardımcı doçent olarak atanır. Bölümde verdiği lisans ve yüksek lisans dersleri şunlardır: Türkiye Türkçesi, Orhun Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Türk Dilinin Kaynakları, Orhun Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Eski Uygur Türkçesi Üzerine Araştırmalar. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde de Yeni Uygur Türkçesi Ses ve Şekil Bilgisi. Derslerinin dışında Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından yürütölen Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesinde Başkan Yardımcılığı görevini üstlenir ve Yürütme Kurulu Üyeliğı görevinde bulunur. Türk Ocakları Genel Merkezi Hanımlar Kolunda ve Ankara Ocağı Hars Heyetinde görev yapar (Gülensoy 2015: 348-351). Güzin Çöktü Tural, akademik hayatının en verimli çağında, 12.11.2006 tarihinde ani bir ölümlle aramızdan ayrılmıştır.

Güzin Çöktü Tural'ın yüksek lisans ve doktora tezleri Ali Şir Nevâyî'nin eserleri üzerinedir. Her iki tezini de Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un danışmanlığında hazırlamıştır. 1985 yılında tamamladığı yüksek lisans tezi "Ali Şir Nevâî Mahbûbü'l-Kulûb" adını taşır. 1993 yılında ise "Ali Şir Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre" başlıklı tezi ile doktor unvanını almıştır. Tezlerinin dışında da Nevâyî ile ilgili bildiri ve makaleleri bulunmaktadır. (Tural 1993b, 1996, 2009) Bu çalışmalarının amacını Güzin Çöktü Tural, doktora tezinin "Söz Başı"nda şöyle ifade etmektedir:

"Nevâyî'nin eserlerinin mukayeseli metinlerini hazırlamak, kelime hazinesini tespit etmek ve eserlerini Türkiye Türkçesine aktarmak bizce lüzumlu bir iştir. Bu düşünceden hareketle Seb'a-i Seyyâre'yi tez konusu olarak aldık." (Tural 1993a: II)

Bu yazıda tanıtılan eser; Güzin Çöktü Tural'ın doktora tezinin gözden geçirilerek tekrar basılmış şeklidir. Eserin Giriş kısmında ilk olarak Nevâyî'nin "Hayatı" başlığı

yer almış, bu başlık altında Hüseyin Baykara ile dostluğu, devlet makamlarındaki görevleri, idareciliği gibi bilgilere değinilmiştir. Daha sonra “Sanatı” başlığında Onun Çağatay Türkçesinin oluşumunda ve gelişimindeki rolü; Türkçeyi o dönemin edebî dili olan Farsça karşısında güçlendirmesi ve Türkçeye verdiği önemden bahsedilmiştir. Ayrıca o dönemde etkilediği ve etkilendiği şairler anlatılmış; bu durum Fuzulî'nin bu metinden ilham alarak yazdığı beyitlerle örnekendirilmiştir. “Eserleri” başlığında Nevâyî'nin eserleri kısaca tanıtılmıştır. “Hamsenin Dördüncü Destanı Seb'a-yi Seyyâr” başlığında ise metnin Nevâyî'nin hamsesinin dördüncü mesnevisi olduğu, vezni, beyit sayısı, Nizâmî'nin Heft Peyker ve Emîr Hüsrev'in Heşt Bihişt mesnevilerine cevap niteliğinde olması, bir de bu mesnevide hikâye edilen Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un tarihî kaynaklarda ve edebiyattaki yeri bilgileri verilmiştir. Bahsi geçen tarihî kaynaklar Arapça ve Farsça olanlardır. Edebiyattaki yeri ise müelliflerce konu edilen Behram hikâyelerine dairdir. Güzin Çöktü Tural'a göre Nevâyî “Türk edebiyatında ilk hamse şairi olmakla beraber aynı zamanda ilk Behrâm hikâyesi yazarıdır” (Tural 2015: 23). Bu kısımda Firdevsî'nin Şehname'sinde, Nizâmî'nin ve Emîr Hüsrev'in adı geçen eserleri ile Nevâyî'nin dördüncü mesnevisinde yer alan Behram hikâyelerindeki olaylar epizotlar açısından karşılaştırılır. Nevâyî'nin bu mesnevisiyle cevap verdiği eserlerin aksine, Behram'ı daha olumlu bir karakter olarak değiştirdiği kendi sözleriyle gösterilir. Daha sonra Türk Edebiyatında Behram hikâyesi yazan diğer isimlere ve onların eserlerine yer verilir. Sonraki başlıkta ise beyit numaraları ile metnin bölümleri ve bu bölümlerde anlatılanlar özetlenmiştir. Buna göre metnin konusu şöyledir:

Yedi iklim şahını haraca bağlayan Sâsânî hükümdarı Şah Behrâm-ı Gûr, Hıta ülkesindeki güzel ve yetenekli bir cariye olan Dilârâm'ın resmini görünce ona âşık olur ve çabaları sonucunda aşkına kavuşur. Birlikte çıktıkları bir av sırasında Dilârâm'ın kendisine söylediği ve pişman olduğu bir sözü affetmeyerek onu cezalandırır. Hükümdar sarhoş olduğu için bir anda verdiği kararla Dilârâm'ı çöle atırır. Sonra kendisine geldiğinde yaptığından pişman olur; fakat bu durum hastalanmasına yol açar. Hastalığına bulunan son çare şudur: Şaha bağlı yedi iklim şahı birer köşk yaptıracak ve bu köşkların her biri iklimi etkileyen seyyare renginde boyanacaktır. Köşklere yedi iklimden gelen güzel birer kız yer alır. Şahın bu köşklere gidişi de seyyarenin hâkim olduğu günlere göredir. İlk olarak cumartesi günü siyah köşke gider; pazar günü sarı köşke; pazartesi günü yeşil köşke; salı günü gül renkli köşke; çarşamba günü mavi renkli köşke; perşembe günü sandal renkli köşke ve son olarak cuma günü kâfûr (beyaz) renkli köşke gider. Her bir ziyaretinde bu genç kızlar hekimlerin tavsiyesi sebebiyle hükümdardan uzak dururlar; fakat Behram'ın uykusunun gelebilmesi için masalcı bulurlar. Bu her ziyarette devam eder. Her günün masalı farklıdır; bu masaları dinleyen şah uykuya dalar. Cuma günü dinlediği masalda ise anlatılanlar Dilârâm'la ilgilidir; bu masaldan yola çıkarak Şah sevgilisine kavuşur ve hastalığı düzelir. Daha sonra hükümdar katıldığı bir av sırasında yaşanan yağmur ve sel felaketi ile vefat eder.

Güzin Çöktü Tural bu özetten sonra eserin nüshaları hakkında bilgi verir. Bu bilgilere göre; Türkiye'de tespit edebilen on üç nüsha vardır. Tezin tenkitli metninde Revan Nüshası, Fatih Nüshası, Süleymaniye Nüshası ve Topkapı Nüshası kullanılmıştır. Bu nüshalarla ilgili bilgilerden sonra “Metnin Tespiti ve Tertibi” başlığı yer alır. Buna göre metin için esas alınan nüsha Revan Nüshasıdır; bunun sebebi tam bir külliyyat

içinde yer alması, Herat'ta ve Nevâî hayattayken istinsah edilmiş olmasıdır. Bu sebep açıklanırken nüshalar birbiriyle karşılaştırılmıştır. Metni oluşturma safhasında esas alınan okuyuş tercihleri de bu başlıkta yer alır. Giriş kısmından sonra metin bölümü yer almaktadır ve büyük bir hacme sahiptir. Tezin ikinci cildini oluşturan Dizin basılı esere eklenmemiştir.

Eser, Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın ve Prof. Dr. Zühal Ölmez tarafından incelenmiştir. Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın metin tashihinde ve 1993 yılından bu yana Nevâî ile ilgili gelişen bibliyografya gibi bilgilere eklemelerle esere katkıda bulunmuştur. Eserdeki ilk tashih, tezin adında geçen “Seb^a-i Seyyâre” tamlamasının “Seb^a-yi Seyyâr” olarak tercih edilmesidir. Bu durum “Seb^a-yi Seyyâr adı üzerinde birkaç söz” başlığında şöyle açıklanmıştır (Tural 2015: 8-10):

“Eserin 4881 ve 4976. beyitlerinde adı *seb^a-yi seyyâr*¹ olarak geçmektedir. Bilahare *Muhâkemetü'l-Luğateyn* adlı eserinde “Yana çân *Seb^a-yi Seyyâre* resedin zamîrim bağlaptur, Eşref *Heft Peyker*'iniÆ yëtti hür-veşin⁽²⁶⁾ pêşkeşimğa yarağlaptur²⁷” satırları geçer. Buna göre yaygın kullanılan biçim *seb^a-yi seyyâre* olup [=Gezegenin Yedisi / Yedi gezegenler, Gezegen yediler, Gezegen yedili] ... gibi çevrilebilen ibareyi bir anlama oturtmak güçtür. (...)

¹İsim ve sıfat tamlamalarında belirtilen (*mużâf* ‘tamlanan’) kelimenin sonunda *yâ-yi izâfet* ‘tamlama y’si’ (ya hâ-yi gayr-i malfûz / hâ-yi resmiyyeden sonra) *yâ-yi ebter* ‘kesik y (kuyruksuz y)’in gösterilmesi Türkçede iki ünlü arasına yardımcı y ünsüzü (*yâ-yi miyâncî*) girmesi kuralıyla da örtüşür. Bu sebeple *seb^a-yi seyyâr* yazılışı tercih edilmiştir.

(...) Fa. *Sayyâra-yi Sab^a* sıfat tamlaması *Sab^a-Sayyâra* biçiminde yazılmalı. Sonradan *tercî-i band* olması gibi *Sab^a-yi Sayyâra* biçimi doğmuş olmalı.

(...) Sonuç olarak *Sab^a-Sayyâra* [=Yedi Gezegen] adlandırması ..., *tercî-bend* (< *bend-i tercî*)’in *tercî-i bend* ve *terkîb-bend* (< *bend-i tarkîb*)’in *terkîb-i bend* olması gibi bir yanlış algılama mı?”

Diğer bir tashih de eserin müellifinin ismi ile ilgilidir. Tezde geçen “Ali Şîr Nevâî”, “Nizâmeddîn Ali Şîr” ismi eserde “Emîr Nizâmu’d-dîn ‘Ali Şêr Nevâî” olarak görülmektedir. Nevâî’nin eserlerinin adları, giriş kısmında bahsedilen diğer eserler ve şahıs adlarında da tashihler bulunmaktadır. Mesela; Behrâm-ı Gûr, basılı eserde Behrâm-gor olarak geçmektedir.

Tezin giriş bölümünde verilen nüsha adları, eserde Revan Nüshası R₁, Fatih Nüshası F₁, Fatih Nüshası F₂, Revan Nüshası R₂ olarak geçmektedir ve metinde bu kısaltmaları ile görülmektedir. Giriş bölümünün son başlığında, bu metinde geçen ve çeşitli Çağatay Sözlüklerinde görülen beyitlerin numaraları, her bir sözlüğe verilen farklı renkle anlaşılır biçimde gösterilmiştir. Metinde uzun ifadelerle belirtilen başlıklar, “İçindekiler” kısmında bu başlıkların özeti niteliğinde daha kısa tutulmuştur.

Basılı eserde kullanılan transkripsiyon sistemi tezdekenden farklılık göstermektedir. Tezde geçen Türkçe kelimelerden bazıları “yitti, kiyip, dik, kiçkeni, ikkinçi, kitürgen, itti”, eserde “yëtti, këyip, dëk, këçkeni, ëkkinçi, këtürgen, ëtti” şeklinde yer almıştır. Arapça ve Farsça kelimelerde ise orijinalindeki söylenişe göre yazılış görülmektedir. Tezde görülen “söz, çün, belki peräkende, neşr, nişâr, zâtı, ‘özrin, rüşen,

gevher, hürşid" vb. örnekler eserde "süz, çân, bel-ki, perâgende, netr, niâr, dâti, "ödrin, roşen, göher, h'ür-şed" şeklinde yazılmışlardır.

Tezde her beytin numarası vardır; eserde ise her üç beyitte bir olmak üzere numaralar verilmiştir. Eserde buna ilave olarak her bir bölümün beyitleri kendi içerisinde de üçerli numaralandırılmıştır ve bu numaralar satırın biraz daha içinde gösterilmiştir.

Tezde "Bibliyografya" başlığı "Metin"den sonra gelmektedir; eserde ise zenginleştirilen "Kaynaklar" bölümü "Giriş" bölümünden sonra yer almıştır.

Çağatay dönemi metinlerinin ilmî olarak yayımlanması şüphesiz Türk dili tarihinin iç gelişimini görmek açısından son derecede önemlidir. Özellikle Çağatay Türkçesinin en büyük ismi Nevâyî'nin eserlerinin neşri mühimdir. Dil tarihi yanında edebiyat tarihi çalışmaları için de önemli bir kazanç olan bu tür eserlerin yayını ve ayrıca Nevâyî külliyyatının neredeyse tamamlanmış olması Türkiye Türkolojisi için bir övünç kaynağı sayılmalıdır. Külliyyat içinde değerli hocamız Güzin Tural'ın da bir eserinin bulunması, onun aziz hatırasını yaşatmak açısından biz öğrencilerini memnun etmiştir. Bu vesileyle hocamızı rahmetle anıyoruz.

Kaynakça

- CANIM, Rıdvan (2002). "Türk Kültür ve Edebiyatında Ali Şîr Nevâyî ve Türkiye'de Ali Şîr Nevâyî Çalışmaları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 19, Erzurum, s. 137-146.
- ÇÖKTÜ, Güzin (1985). *Ali Şîr Nevâî Mahbûbü'l-Kulûb*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ELMALI, Murat (2007). "Çağatay Türkçesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 35, s. 17-106.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2006). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2015). *Türkiye Türkologları ve Türk Diline Emek Verenler 2 (1951-1961)*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖLMEZ KARGI, Zühal (2007). "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 5, Sayı: 9, s. 173-219.
- RAHİMİ, Farhad (2014). "Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/3 Winter 2014, ANKARA, s. 1157-1218.
- TURAL, Güzin (1993a). *Ali Şîr Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre Metin-Dizin*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- TURAL, Güzin (1993b). "Ali Şîr Nevâyî'yi Yetiştiren Çevre ve Dönem", *Türk Kültürü*, S. 360, Ankara, s. 232-235.
- TURAL, Güzin (1996). "Ali Şîr Nevâyî'nin Eserlerinde Oğuzca Unsurlar", *Üçüncü Uluslararası Türk Dili Kurultayı-1996*, 23-27 Eylül 1996, Ankara.
- TURAL, Güzin (2009). "Mahbûbü'l-Kulûb'da Kişi Ad ve Ünvanları", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2947-2952.
- TURAL, Güzin (2015). *Emîr Nizâmü'd-dîn 'Alî Şēr-i Nevâyî Hamse Törtünçü Dāstān Seb'a-yi Seyyâr [Yedi Gezegen] Giriş - metin*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.